

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ

Ορισμός

Επιστολογραφία = η τέχνη της συγγραφής επιστολών, η οποία στο Βυζάντιο εξυπηρετεί πρακτικές επικοινωνιακές ανάγκες, αλλά συνιστά ταυτόχρονα και ένα ιδιαίτερο γραμματειακό είδος κοντά στη ρητορική, ιδιαίτερα δημοφιλές ανάμεσα στους βυζαντινούς λογίους.

Πρόδρομοι-Θεωρία

- σώζονται πάνω από 150 συλλογές επιστολών που περιέχουν περίπου 15.000 επιστολές.
- πρόδρομοι της βυζαντινής επιστολογραφίας: επιστολές του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη, επιστολές του αποστόλου Παύλου.
- «θεωρία» της επιστολής (Φιλόστρατος, 2^{ος} αιώνας μ.Χ.): η επιστολή είναι η γραπτή συνομιλία με κάποιον απόντα και για το λόγο αυτό θα πρέπει να κινείται ανάμεσα στην κομψή αττικίζουσα και την εξευγενισμένη ομιλουμένη γλώσσα, να είναι κομψή, ανεπιτήδευτη και κυρίως σαφής, αποφεύγοντας τις υπερβολές.

Ιστορική Πορεία

4ος αιώνας: η πρώτη άνθιση της βυζαντινής επιστολογραφίας, επιστολογραφικό corpus του αυτοκράτορα Ιουλιανού, του Λιβάνιου, του Συνέσιου και των πατέρων της Εκκλησίας.

τέλη του 5ου αιώνα-αρχές 6ου: σχεδόν εξαφανίζεται.

9ος αιώνας: αναγέννηση, επιστολές του Θεόδωρου Στουδίτη και του πατριάρχη Φωτίου

11ος-12ος αιώνας: ακμή, Μιχαήλ Ψελλός, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και Μιχαήλ Χωνιάτης, ενώ ο Ιωάννης Τζέτζης δημιούργησε ένα πρωτότυπο είδος επιστολών τις οποίες συνόδευαν και έμμετρα σχόλια.

13ος-14ος αιώνας (παλαιολόγειοι χρόνοι): ιδιαίτερα αγαπητό γραμματειακό είδος.

Δημιουργία επιστολογραφικών συλλογών: συνήθως ο αποστολέας μιας επιστολής, πριν τη στείλει, την κατέγραφε σε ένα βιβλίο που περιείχε και άλλα γραπτά του – όποιος δεν δημιουργούσε συστηματικά αντίγραφα από τις επιστολές του έπρεπε να τις μαζεύει από διάφορες πλευρές, προκειμένου να τις συγκεντρώσει σε έναν τόμο – συχνά έχουμε δύο εκδοχές μίας επιστολής.

Τύποι της βυζαντινής επιστολής

1. ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: γράφονταν με αφορμή πρακτικούς σκοπούς και απευθύνονταν σε αρχές και υπηρεσιακά πρόσωπα. Καταρχήν δεν προορίζονταν για δημοσίευση. Μπορούσαν όμως να δημοσιευτούν αργότερα είτε μετά το θάνατο του συγγραφέα είτε από τον ίδιο μαζί με άλλες επιστολές.

2. ΚΑΘΑΡΑ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: γράφονταν με αφορμή πρακτικούς σκοπούς, αλλά απευθύνονταν σε έναν μόνο ιδιώτη αποδέκτη. Αυτές οι επιστολές περιέχουν περισσότερα πραγματικά στοιχεία από τις άλλες ομάδες και είναι λιγότερο επηρεασμένες από τους κανόνες της ρητορικής. Συνήθως δεν παραδίδονται στο πλαίσιο κάποιας συλλογής/έκδοσης, αλλά η διάσωσή τους οφείλεται σε καθαρή σύμπτωση.

3. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: γράφονταν χωρίς άμεση επείγουσα αφορμή για περισσότερους αναγνώστες, όπως και για μελλοντική συγκέντρωση και δημοσίευσή τους σε κάποια συλλογή επιστολών. Χωρίζονται σε:

(α) **διδασκτικές επιστολές:** Η πλειονότητά τους έχει θεολογικό περιεχόμενο, υπάρχουν όμως και θέματα από την κοσμική ζωή. Αν και επιδίωκαν έναν συγκεκριμένο σκοπό, δεν είχαν καμία άμεση αφορμή, εφόσον δημοσιεύονταν πολύ μετά και έτσι δεν είχαν κάποιο άμεσο παιδαγωγικό αποτέλεσμα.

(β) **αφιερωματικές επιστολές / ένθετες επιστολές:** οι αφιερωματικές επιστολές προτάσσονται ως πρόλογος σε ένα μεγαλύτερο φιλολογικό ή επιστημονικό έργο – οι ένθετες επιστολές απαντούν συνήθως στα μυθιστορήματα (αλληλογραφία μεταξύ των ερωτευμένων).

(γ) **μιμητικές επιστολές:** ο συγγραφέας προσπαθεί να μιμηθεί το ύφος γραφής ενός άλλου συγγραφέα ή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (π.χ. των απλών χωρικών ή των ελαφρών γυναικών).

(δ) **στερεότυπες επιστολές:** συντάσσονταν με βάση συγκεκριμένα υποδείγματα, εμπλουτίζονταν με κάθε είδους επιστολογραφικά σταθερά θέματα / κοινούς τόπους και απογυμνώνονταν από πραγματικά στοιχεία.

4. ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: Γράφονταν με αφορμή πρακτικούς σκοπούς, αλλά προορίζονταν και για άλλους ακροατές και για την ενδεχόμενη ένταξή τους σε κάποια συλλογή επιστολών, επομένως ήταν γεμάτες από επιστολογραφικούς τόπους. Συνήθη θέματα: ανταλλαγή βιβλίων, κοινοποίηση νέας διαμονής, παρατηρήσεις για την προσωπική κατάσταση του επιστολογράφου και για τις σχέσεις μεταξύ των αλληλογράφων.

Χαρακτηριστικά της βυζαντινής επιστολής

(α) μίμηση κλασικών προτύπων: αττικίζουσα γλώσσα και αυτούσια παραθέματα από παλαιότερους συγγραφείς.

(β) λείπουν οι προσωπικές οικειότητες που θα περίμενε ο σύγχρονος αναγνώστης, η επιστολή δεν αποδίδει ρεαλιστικά την πραγματικότητα, αλλά το ιδεώδες.

(γ) η επιστολή ήταν μέσο επικοινωνίας και πληροφόρησης μέσα σε δύσκολες συγκοινωνιακές συνθήκες: το να γράψει και να στείλει κανείς μια επιστολή ήταν δαπανηρό, δύσκολο και χρονοβόρο και καταλαβαίνει κανείς έτσι γιατί υπήρχε τόση φροντίδα για τη μορφή. Συγκεκριμένα:

1. η αρχή των επιστολών άλλαξε από το αρχαίο *ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι χαίρειν* σε *τῷ δεῖνι ὁ δεῖνα χαίρειν*, κατ' επίδραση της χριστιανικής ταπεινότητας.

2. συχνά ακολουθούσε η φράση *εὐχομαι ὑγιαίνειν* σε ή συχνότερα αφηρημένες μορφές προσφώνησης όπως π.χ. *ή σή φιλανθρωπία*, ή *σή ἐνδοξότης* κ.ο.κ.

3. κλείσιμο της επιστολής: ἔρρωσο ἢ προσκυνηματικές φράσεις ὅπως προσκυνῶ.

4. προοίμιο: ἐνίοτε αὐτό απορροφούσε τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπιστολογράφου ὡς σημαντικό ρητορικό μέρος τῆς ἐπιστολής.

5. ἡ συντομία ἦταν ζητούμενο τῆς ἐπιστολής, ὁ λόγος ἐλλειπτικός καὶ ὑπαινικτικός.

(δ) φιλική σχέση ἀνάμεσα στὸν ἀποστολέα καὶ τὸν παραλήπτη.

(ε) ἐπαναλαμβάνονται μοτίβα καὶ θέματα:

- μακρὰ σιγή τοῦ ἀλληλογράφου

- κατηγορία ἢ υπεράσπιση τοῦ τεμπέλη ἀλληλογράφου

- τὸ ζήτημα ποῖος θὰ κάνει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀλληλογραφίας, ποῖος θὰ γράψει πρῶτος στὸν ἄλλο.

- διαβεβαιώσεις φιλίας: ἐπιστρατεύονταν τὰ περίφημα ζευγάρια τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, ὅπως π.χ. ὁ Οὐρέστης καὶ ὁ Πυλάδης, καὶ χρησιμοποιούνταν λεξιλόγιο ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἐρωτικῆς μαγείας (π.χ. φίλτρον: ἀρχικά σήμαινε γοητεία = μαγεία καὶ ἀργότερα φιλία)

- ἡ ἐπιστολή ἀντικαθιστᾷ τὴν παρουσία τοῦ φίλου, εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ φίλου, ἐπομένως οφείλει νὰ εἶναι προσεγμένη, καὶ παρηγορεῖ τὸν παραλήπτη γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ ἀγαπημένου φίλου

- ἡ ἐπιστολή ἦταν μεγάλη χαρὰ γιὰ τὸν παραλήπτη καὶ συχνὰ χαρακτηρίζεται ὡς δῶρον

- τὸ μοτίβο τῆς ἀνοιξης: ἡ ἐπιστολή χαρακτηρίζεται ὡς τὸ χελιδόνι ποῦ φέρνει τὴν ἀνοιξη

- ἀξιωματοῦχοι καὶ λόγιοι ποῦ βρισκόνταν στὴν ἐξορία ἢ εἶχαν σταλεῖ γιὰ ὑποθέσεις τῆς αυτοκρατορίας στὴν ἐπαρχία παραπονιούνται γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ τῆς πρωτεύουσας

- ἐλλεῖπει ἐνὸς ταχυδρομείου γιὰ ιδιώτες ἡ ἀποστολὴ ἐπιστολῶν ἐξαρτιόταν κάθε φορὰ ἀπὸ τὸν διαθέσιμο ἀγγελιαφόρο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται συχνὰ στὶς ἐπιστολές: εἴτε ὅτι ἀργήσε, εἴτε ἓνας ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ πρακτικὸ σκοπὸ / περιεχόμενον τοῦ

μηνύματος. Εννοείται ότι για λόγους ασφαλείας τα πολύ σημαντικά πράγματα δεν αναφέρονταν στις επιστολές.

- τα επίσημα πρόσωπα ή οι πολυάσχολοι λόγιοι δεν έγραφαν οι ίδιοι τις επιστολές, αλλά τις υπαγόρευαν και ιδιόχειρα έγραφαν μόνο τον τελικό χαιρετισμό.

- παράπονα για έλλειψη γραφικής ύλης και απόδοση σε αυτή την αιτία της μικρής έκτασης της επιστολής.

- μαζί με την επιστολή ο αποστολέας έστελνε συχνά και δώρα, για τα οποία διαβάζουμε στις επιστολές (π.χ. φρούτα, λαχανικά, κρέας, ψάρια κ.ά ή αντικείμενα τέχνης, εικόνες, ρούχα και αρώματα).